

Inhoud

Voorwoord	7
Het debat met Röling	11
Een oude man komt rusten	22
Sluimerende bezwaren	28
Protest	38
Daar komen de hulptroepen: David Bergamini	47
Een verloren zaak	55
Honderd dagen uit en thuis	70
Indisch ongenoegen	92
Het bezoek	106
‘Om moeder niet alleen te laten’	123
‘Er leven niet veel mensen meer’	139
Epiloog	151
Bronnen	163

Voorwoord

De cabaretier Wim Kan is al zeventien jaar dood. Maar bij zijn leven was hij met Wim Sonneveld en Toon Hermans een van ‘de grote drie’. Tijdens zijn vermaarde oudejaarsconferenties zat Nederland aan de radio – en later aan de televisie – gekluisterd. Hij was van de drie de meest nationale figuur. Maar de ooit actuele politieke grappen van Kan en zijn samenzweerderige theatertoontje doen het niet meer op de televisie, zodat hij, anders dan Sonneveld en Hermans, nog maar weinig aandacht krijgt. En toch, in 2000 klinkt zijn naam opeens weer en kan het gebeuren dat een Indisch oorlogsslachtoffer, demonstrerend voor de Japanse ambassade, verzucht: ‘Hadden we Wim Kan nog maar.’ Het is niet Kans cabaret dat dit keer in de belangstelling staat, maar zijn wanhopige poging om in 1971 het bezoek van de Japanse keizer Hirohito tegen te houden.

Nederland en Japan vieren in 2000 hun vierhonderd jaar oude handelsbetrekkingen en de Japanse keizer brengt een staatsbezoek. Als vanzelf gaan de gedachten terug naar het bezoek van Akihito’s vader Hirohito, in 1971. Wim Kan ontketende toen een media-offensief om de keizer buiten de deur te houden. Kan had in de Tweede Wereldoorlog als dwangarbeider onder de Japanners gewerkt aan de Birma-spoorweg, Hirohito was in de oorlog keizer. En terwijl Kan in het openbaar zelden ergens een standpunt over innam,

raakte de aankondiging van Hirohito's bezoek bij hem een zenuw. De keizer in wiens naam zijn kameraden waren doodgemarteld, wiens portret in ieder Japans wachthuisje hing, aan de thee met 'onze eigen, lieve koningin'? Dát in geen geval. En dus begint Kan een wilde campagne. Wie 1971 bewust heeft meegemaakt, zullen de dramatische televisiebeelden nog wel op het netvlies staan: 'De regering móét zeggen dat hij niet welkom is.'

Tot 1971 heeft het er alle schijn van dat de Indische Nederlanders zonder een rimpeling zijn geïntegreerd in de Nederlandse samenleving. Heimwee naar Indië en een gevoel van miskennis leven wel, maar worden niet of heel beperkt – én in eigen kring – geuit. Het bezoek van Hirohito ontketent door de actie van Wim Kan een storm van protesten. Het leed van de Indische oorlogsslachtoffers komt voor het eerst in een massale belangstelling te staan. Ná 1971 zal de Indische gemeenschap alleen maar vaker en meer van zich laten horen. Er ontstaan allerlei Indische belangenorganisaties en die roeren zich: vóór excuses en herstelbetalingen van Japan en tégen al te vriendschappelijke contacten tussen de vaandel dragers van beide twee landen.

Maar uit de volgende hoofdstukken zal blijken dat Kans campagne geen weloverwogen poging was om aandacht te vragen voor de slachtoffers van de Japanse bezetting. Sterker, in de loop van zijn actie raakte hij alle gevoel voor redelijkheid kwijt. Wat dreef hem dan wel?

Kan was een schrijver – in de zin dat hij alles wat hem bezighield op vrije momenten in de dag neerkrabbelde in blocnotes, schriften en ringbanden. Eind jaren tachtig gaf zijn naaste medewerker Frans Rühl een deel van de dagboeken uit. Maar de originelen wilde Rühl met niemand delen. Voor dit boek heeft hij het deeltje over 1971 wel be-

schikbaar gesteld. En in het Theater Instituut Nederland, in Amsterdam, staan nog boekenplanken – vijf meter tachtig breed – vol met notities van Wim Kan. Ze worden momenteel geïnventariseerd, maar voor dit boek mochten de stukken over de affaire-Hirohito al worden bekeken. Oud-redacteur van het *NOS Journaal* Hans van der Werf stapte bovendien uit de schaduw als de man die Kan tijdens zijn hele campagne begeleidde. Van der Werf maakte Kan van dag tot dag mee én nam in 1971 de telefoongesprekken op die hij met de conferencier voerde. Ze zijn in dit boek verwerkt.

Deze en andere bronnen geven – soms op ontluisterende wijze – inzicht in de gedachtewereld van Wim Kan. Interviews met onder anderen Van der Werf en oud-premier Piet de Jong vervolledigen het verhaal. Aan het licht komt onder meer waarom Kan zo kwistig met zendtijd werd be-deeld, en hoe prins Bernhard het op het laatste moment liet afweten voor de lunch met de keizer. Maar bovenal wordt duidelijk hoe Kan zijn ‘week van zeventig dagen’ heeft beleefd. Zoals hij zelf schrijft: ‘God? Of toeval? Wie bedacht dit lot?’

Het debat met Röling

Het is 17 augustus 1970 en het gaat goed met Wim Kan. Sinds een kleine drie weken speelt hij zijn eerste solovoorstelling: 'Wim Kan alleen met Corry aan zijn zijde en Ru van Veen aan de vleugel'. 'Corry' is natuurlijk zijn vrouw Corry Vonk, met wie hij al sinds 1933 is getrouwd, en Ru van Veen is al zeventien jaar zijn trouwe begeleider. De keuze voor een onemanshow is een voltreffer gebleken, voor de voorstelling is geen kaartje meer te krijgen. Lange rijen voor de kassa's: een triomftocht. Kan heeft nooit eerder zó veel plezier beleefd aan een programma. Zelfs zijn grootste critici hebben er weinig op aan te merken. En Kan heeft nog maar kortgeleden zijn trekken thuis gehad.

Bij zijn debuut maakte Kan niets dan gejubel mee. In 1936 begonnen Corry Vonk en hij het ABC-cabaret, een vast gezelschap in het Amsterdamse Leidsepleintheater. Bij het eerste optreden juichte de pers dat er 'eindelijk weer cabaret' werd gespeeld. Maar de grote bekendheid kwam met de vijf oudejaarsconferenties die Kan tussen 1954 en 1966 hield voor de radio. Deze actuele programma's groeiden uit tot nationale belevenissen en wonnen het op oudejaarsavond keer op keer van de televisie. Politici zaten aan de luidspreker gekleefd: werden zij wel genoemd? Liever werden zij door Kan beschimpt dan door hem vergeten. In de loop van de jaren vijftig en begin jaren zestig bereikte Kans roem zo ongekende hoogten.

Op de achtergrond speelden echter problemen. De wat schoolse formule van het ABC-cabaret – voor de pauze ensemblenummers, daarna Kans conference – had zijn tijd gehad. In de jaren zestig kreeg het ABC-cabaret ongemeen harde kritiek. De linkse pers beschuldigde Kan van conservatisme. Het programma ‘Hop! Hop! Hop!’, dat hij in 1968 en 1969 speelde, werd meedogenloos neergesabeld.

Maar in 1970 werkt Kan dus voor het eerst zonder ensemble. En zijn succes in de zalen overtreft alle gloriejaren tot dan toe. Dit legt hem geen windeieren. Manager Wout van Liempt is een messcherp zakelijk onderhandelaar, die voor zijn baas – en goede vriend – enorme bedragen binnenhaalt. Kan heeft naast zijn huis in Kudelstaart een chalet in het Zwitserse Langwies, de boshut ‘de Kleine Wildwal’ in Rheden, op de Veluwe, en een flat in Cap d’Ail aan de Franse zuidkust. Het zijn eilandjes van rust waar hij en zijn vrouw een teruggetrokken leven leiden. In het artiestenwereldje wordt er raar tegenaan gekeken, maar Kan en Vonk hebben zo het geluk gevonden. ‘Kluzenaar noemen ze ons. Gek, *weltfremd*, mensenschuw. Maar wij houden reuze van dingen vieren: met z’n tweeën. We vieren dat we samen zijn’, zo omschrijft hij een paar jaar later zijn band met zijn vrouw in *Vrij Nederland*.

En op 17 augustus 1970 kijken Wim Kan en Corry Vonk samen televisie. De VARA zendt een herdenkingsprogramma uit, omdat het vijfentwintig jaar geleden is dat Japan zijn verlies in de Tweede Wereldoorlog erkende en capituleerde. De wantoestanden in de vrouwenkampen worden uit de doeken gedaan aan de hand van destijds in het geheim gemaakte tekeningen. Verder bestaat de uitzending uit een reportage over de eerste officiële herdenking van de

Japanse capitulatie in Den Haag, twee dagen voor de uitzending, en een documentaire over de Birma-spoorweg. Aan die ‘dodenspoorweg’ lieten de Japanners in de oorlog krijgsgevangenen dwangarbeid verrichten. Een van die krijgsgevangenen was Wim Kan. De film grijpt hem erg aan.

Het verdriet maakt echter plaats voor irritatie als een studio gesprek begint met professor B.V.A. Röling, een volkenrechtsgeleerde. Presentator Hans Jacobs blikte met de hoogleraar terug op diens ervaring als rechter in het Internationaal Militair Tribunaal voor het Verre Oosten, dat kort na de oorlog Japanse oorlogsmisdadigers berechtte. Röling vertelt dat het onmogelijk was om alle oorlogsmisdadigers te achterhalen, dat kon in Europa óók niet, maar er werden er wel een heleboel gestraft.

Dan haalt presentator Jacobs een grap aan uit Wim Kans huidige programma: ‘Zou dr. Wiesenthal de verblijfplaats van de keizer van Japan niet kennen?’ Hij vraagt Röling of keizer Hirohito van Japan na de oorlog niet terecht had moeten staan. Rölings antwoord is glashelder: ‘Nee, volstrekt niet. Als men onderscheid wenst te maken tussen naar de oorlog drijvende krachten en de krachten die de vrede wensten te handhaven, dan hoorde de keizer volstrekt bij de laatsten. Het was een misvatting in de oorlog, niet wetende hoe de Japanse regering werkte, om Hirohito tot een Hitler te maken.’

Kan vindt het onverteerbaar, is razend. Hij heeft toch zelf in de werkkampen gezeten, en Corry in het vrouwenkamp? Hij heeft toch meegemaakt hoe elk bevel werd gebruld, elke afranseling gegeven, elke moord gepleegd in naam van de keizer? Nog dezelfde avond belt hij met de VARA. Hij wil met die Röling weleens een debat. Op televisie.

Los van een consequent maar nogal vrijblijvend pacifisme dat steeds in zijn conferences terugkeert – geweld is bespottelijk – neemt Kan in het openbaar zelden een eenduidig standpunt in. Er is één uitzondering: de oorlog met de daaruit voortvloeiende rancune jegens Japan. In 1957 verscheen Kan bij de vPRO op de televisie in ‘Dag Koninginnedag’, een nationaal programma voor de verjaardag van de toenmalige koningin Wilhelmina. Tegen een tropisch decortje en gestoken in kamptenuue speelde hij twintig minuten lang na hoe hij en de andere Nederlandse krijgsgevangenen Koninginnedag hadden gevierd in het werkkamp aan de spoorweg. Gedurende zijn hele internering had Kan namelijk cabaretvoorstellingen voor zijn kampgenoten gegeven. In 1957 zong hij dezelfde liedjes nog eens en haalde hij herinneringen op: aan de vervallen barakken, de bommen, de geallieerden, de bamboetoiletten en aan die ene keer dat hij bij de Japanners op het matje moest komen omdat zijn publiek spontaan in het Wilhelmus was uitgebarsten. Kan, luchtig: ‘Vijftienhonderd kerels vierden een beetje feest wat niemand weten mag, terwijl de kleine, gele schildwachtjes onrustig er omheen liepen.’

Een jaar later, in 1958, hield Kan een inleiding bij de Nederlandse galapremière van de film *Bridge on the River Kwai*, over de Birma-spoorweg. De film gaf erg heroïsch en nogal geromantiseerd weer hoe een bataljon Britse soldaten door de Japanners werd gedwongen te werken aan de brug over de Kwai, een onderdeel van de Birma-spoorweg. Maar voor wie zelf de internering had meegemaakt, moet het een emotionerende film zijn geweest. Het gelegenheidsoptreden bij de première bracht Kan er bovendien toe passages te herlezen in zijn kampdagboek en zo werd, zoals hij zelf in zijn dagboek schrijft, een nachtmer-

rie voor hem tot leven gewekt. In 1963 besloot hij zijn boek *100 dagen uit en thuis*, over zijn kampperiode, opnieuw uit te geven. Hij schreef het direct na de oorlog, maar voegde er in 1963 een nieuw voorwoord aan toe: ‘Praten over de oorlog betekent in Nederland praten over de strijd tegen de Duitsers. Dat er ook nog Japanners zijn geweest met wie wij 3½ jaar in oorlog waren, wordt gemakshalve maar vergeten.’ En: ‘In de vredig bedwelmende sfeer van de naoorlogse kersebloesem heeft het toch misschien wel nut, om zonder boosheid, maar wel duidelijk, nog weer eens te roepen: de keizer van Japan en zijn onderdanen, dat waren tussen 1942 en 1945 geen aardige mensen. Echt niet.’

In 1967 trad Kan op bij een reünie van achttienhonderd Japanse ex-krijgsgevangenen. Wederom in tenue hield hij een aan de actualiteit aangepaste Birma-conference en bracht hij liedjes, mét de voor de gelegenheid uit Amerika overgevlogen Nico Rayer, die hem ook in de oorlog begeleidde.

En dan waren er de bezoeken over en weer tussen Nederlandse gezagsdragers en leden van de Japans keizerlijke familie. Het irriteerde Kan mateloos. Kroonprinses Beatrix, die twee keer bij Hirohito langsging, Juliana, die Hirohito’s zoon en schoondochter op Soestdijk ontving, en – in het voorjaar van 1970 – prins Bernhard, burgemeester Samkalden van Amsterdam, prinses Beatrix en prins Claus en minister Luns, die allen de wereldtentoonstelling in het Japanse Osaka bezochten. Kan moest toch al niks van Beatrix hebben, hij vond haar vreselijk, en hij was ook een Bernhard-hater, maar bij zulke gelegenheden ontplofte hij echt. Op 1 april, een dag nadat prins Bernhard in Japan met keizer Hirohito lunchte, schreef hij het

liedje 'Er leven niet veel mensen meer die het kunnen navertellen', dat al snel bekendheid zou genieten als 'het railroadliedje'.

Dit railroadliedje zingt hij nu avond aan avond in zijn programma. Het is een melancholisch slot aan een reeks wrange grappen ('Met stokjes eten, dat heb ik in het kamp geleerd. Het was niet moeilijk. Er zat niets tussen die stokjes.'). Met bitterheid herdenkt Kan de duizenden doden van de Birma-spoorweg. 'Ik denk niet zwart-wit, maar ik heb in die kampen gezeten en als ik dan een grapje maak, moet men dat begrijpen. Ten slotte werd iedereen in Japan in naam van die keizer vermoord of doodgeschoten. En dan vind ik het toch te gek dat we nu maar doen of er niets gebeurd is en de prins ook gezellig bij hem zit te eten zonder ergens over te praten. Mijn conference over Japan moet men zien als een ereschuld die ik te vereffenen heb, nog altijd, al zeg ik wel dat we maar moeten denken dat er nu andere Japanners zijn.'

Kan laat zijn interneringsperiode niet achter op het podium. De oorlog hangt bij hem in huis. Hij en zijn vrouw vieren ieder jaar hun trouwdag, maar ook de dag van hun weerzien aan het eind van de oorlog. Soms, als hij een lief briefje schrijft aan zijn vrouw, zet hij daar een oude datum op. Dan doet hij even of het weer 1945 is.

Frans Rühl is in deze tijd een naaste medewerker van Kan. Hij is in 1968 bij het kleine clubje medewerkers gekomen en blijft bij Kan tot diens dood in 1983. Hij kan zich nog goed herinneren dat de oorlog een grote rol speelde in het leven van Kan en Vonk: 'Het is geen geheim dat er na de voorstelling gezellig werd gedronken. Dan volgden de nachtgesprekken. In elk van die gesprekken kwamen de verhalen over de oorlog. Zij was degene die erover begon,

had ook nog altijd nachtmerries over haar kamptijd. Dan haalden ze herinneringen op, ze vielen veel in herhaling. Maar het ging veel vaker over hun hereniging dan over de wreedheden. Over zijn optredens sprak Kan zelfs nooit. Ze vertelden hoe Corry aan het eind van de oorlog gewoon het initiatief had genomen om van Java naar Thailand te vliegen, naar haar man toe, dat zij als bekende Nederlander avant la lettre aan boord van een bommenwerper had weten te komen en plotseling voor zijn neus had gestaan. Niet de gewelddadigheden, maar de scheiding van zijn vrouw, dat was het ergste dat Kan in zijn leven had meegemaakt. Daarom waren ze nooit zonder elkaar. Geen dag, geen uur.'

Nadat Kan Röling heeft gezien op televisie is zijn ergernis weer groot. Hij belt Joop Koopman, hoofd amusement bij de VARA en vaste producent van zijn oudejaarsconferenties. Kans voorstel: heruitzending van het eind van de film over de spoorweg, overgaand in zijn railroadliedje, daarna een korte discussie tussen hem en Röling over de verantwoordelijkheid van de keizer in de oorlog.

Koopman: 'Hij vroeg: Kun je me niet eens in een behoorlijk actualiteitenprogramma krijgen? Hij was geëmotioneerd. Kan was niet snel te bewegen tot iets buiten zijn vak, überhaupt niet tot iets wat hij niet zelf had bedacht. Op televisie wou hij al helemaal nooit. Hij had natuurlijk een naam te verliezen. Zijn successen in theaters waren erg groot en zijn grote angst was dat met een slecht televisieoptreden in één keer te verspelen. Hij was een buitengewoon wellevende man, heel goedgemanierd. Maar heel wellevend kon hij ook zeggen dat hij iets niet wilde. Als hij dan met een verzoek kwam, waren we snel geneigd daarop in te gaan, puur om het feit "Kan wil iets". Hij was een

man van aanzien, stond op een voetstuk. Wat Kan deed was welgedaan, dat gevoel leefde bij de mensen: “Kan zei het.” Een soort autoriteit. Hij kon zeggen wat hij wilde. Maar de programmaleiding vond dit ook een goed en serieus onderwerp voor *Achter het nieuws*. We kenden Kan goed en wisten dat hij daar heel serieus in zou zijn, dat hij een goed denkende persoon was en dat we in zo’n uitzending zinnige argumenten van hem mochten verwachten.’

Koos Postema was in 1970 redacteur en medepresentator van de actualiteitenrubriek *Achter het nieuws*: ‘Wij besloten: doen, de moeite waard. Wij vonden de kwestie belangrijk. Kan en Röling waren beiden hoogstaande mensen, die Hirohito’s (on)schuld goed konden bespreken. Wat Kan dreef was duidelijk. Hij was de grote hekeldichter aan het Nederlandse “hof” en hij had aan die spoorlijn gewerkt. Hij kon en “mocht” toch die slachtoffers vertegenwoordigen? Röling berechtte eens Japanse oorlogsmisdadigers. Journalistiek gezien: een ideaal duel. Wij waren nerveus, moesten een piano huren en zo, keken erg op tegen Kan.’

Een week later, op 24 augustus 1970, houden redactie en gasten de middag voor de opnamen een bespreking in café de Rozenboom in Bussum. Koopman: ‘Daar tastten we de opvattingen van Kan en Röling een beetje af. Corry Vonk was er niet bij. Dat wilde Kan ook niet. Zij kon niet zo goed denken als hij, dan kreeg je een eindeloos geklep. Zij was er wel altijd bij op momenten dat hij een belangrijke beslissing in zijn leven moest nemen, maar niet hierbij.’ Het gesprek dwaalde af, vertelt Koopman. ‘Op een goed ogenblik deed zich aan Röling de vraag voor of het ene volk meer voorbestemd is tot het begaan van wreedheden dan het an-

dere. En daar werd de conclusie van ons allen, onder aanvoering van Röling, dat dat niet zo is. Net toen we het daarover hadden gebeurde er iets. De Rozenboom had een erker die uitkeek op de straat. In Bussum waren we, en Bussum is geen wereldstad, een weinig toeristische stad.' Postema: 'Het was stil op straat. Plotseling stond er een groepje mannen aan de overkant, klaar om over te steken, onze richting op. Daar kwamen ze. Rustig links en rechts kijkend. Het waren Japanners! Onze reactie? Lacherig. Ook Kan, niet boos.'

De uitzending begint met het einde van de documentaire over de Birma-spoorlijn, die ook een week eerder was te zien. Twee ex-krijgsgevangenen vertellen over hun ervaringen. Dan zien we oude opnamen van een fluitend stoomtreintje dat door het oerwoud rijdt, over de door de krijgsgevangenen aangelegde spoorweg. Onder de beelden horen we Wim Kan met zijn liedje. Dan zien we dat hij het zingt in de studio. Hij ziet er gespannen uit, zingt indringend, recht in de camera. En hij gaat goed met die camera om, heeft een subtiele mimiek: net even iets naar voren leunen, het wenkbrauwje optrekken of de ogen opslaan. Het is goed getroffen.

Op het lied volgt de discussie met Röling. Een nerveuze Hans Jacobs zit achter een iel tafeltje, ingeklemd tussen de twee grootheden. Kan kijkt beteuterd om zich heen, als een circusleeuw door de tralies van zijn nachtverblijf. Hij en Röling praten langs elkaar heen. Röling zegt: Hirohito kan niet als een oorlogsmisdadiger worden beschouwd. Hij was een constitutioneel vorst die zijn volk veel ontzag inboezemde, maar die zelf weinig te vertellen had. Op kritieke momenten was hij tegen de oorlog, maar hij kon een traditie van duizenden jaren moeilijk doorbreken. Kan antwoordt dat

alles in naam van de keizer gebeurde. Wie tekent voor de regie, is verantwoordelijk voor de voorstelling, vindt hij. Maar meer dan om de positie van de keizer lijkt het Kan te gaan om erkenning in Nederland van het onder de Japanners doorstane leed: waarom wordt de oorlogsperiode doodgezwegen in de relatie tussen Nederland en Japan? Waarom kunnen die bezoeken door het vorstenhuis zo makkelijk plaatsvinden? Waarom worden de slachtoffers opzettelijk vergeten? Jacobs vat het gesprek raak samen als hij tot slot opmerkt dat we hebben geluisterd naar een juridisch betoog en een emotioneel betoog, moeilijk met elkaar te verbinden.

Als hij na afloop de opnamen ziet, weet Kan niet of zijn optreden goed of slecht is. Hij heeft het liedje drie keer moeten doen voordat het er goed op stond. Hij was van de wijs gebracht door beelden van de bielen waaronder gedurende zijn krijgsgevangenschap bezweken dwangarbeiders wel eens werden begraven. 'De tweede maal was ik er totaal uit. Zoals een week geleden toch weer erg onder de indruk van het Birma-filmpje waar ik op aansloot. Begon mijn tekst terwijl je het treintje zag rijden, close-up van de rails... met... dwarsliggers.' Onder de programmamakers heerst onverdeeld enthousiasme. Postema: 'Wij waren verbijsterd over zijn fout in het liedje: hij had de tekst al zo vaak gebracht! Hij was zeer nerveus. Maar wij vonden de uitzending zeer geslaagd.'

Kan concludeert uit het gesprek dat de keizer de machtigste machteloze man van de wereld was. Hij laat de kwestie achter zich en concentreert zich weer op zijn buitengewoon goed lopende optredens. Zijn serieuze verschijning op televisie beschouwt hij als een eenmalige gebeurtenis. Hij speelt door tot en met januari 1971, neemt dan februari vrij

wegens oververmoeidheid. Uitrustend in Zwitserland vernemt hij het voor hem schokkende nieuws: 'Op bed. Moe en weinig adem. Hirohito komt naar Nederland.'